

Darko Tomašević

BOG NASILJA U STAROM ZAVJETU. RAT I RATNE IDEOLOGIJE U STAROM ZAVJETU¹

Izv. prof. dr. sc. Darko TOMAŠEVIĆ

Katolički bogoslovni fakultet – Sarajevo

UDK: 222/224 : 355.01[231: 81'373.612.3]

[316.75] [808.1/.2] [82-94] [82-32 : 82-343]

[241.535+291.34/.345+291.7/.75+ 392.2][0.000.282]

[0.000.801.73](049.2/.3)

Pregledni rad

Primljeno: 29. listopada 2017.

Autor u svom radu obrađuje temu Boga nasilja u Starome zavjetu iz perspektive rata i ratnih ideologija, strukturalno se i sadržajno oslanjajući na djelo Susan Niditch *War in the Hebrew Bible. A Study in the Ethics Violence*. Započinje ideologijom herema kao žrtve prema kojoj se potpuno uništenje neprijatelja shvaća kao žrtvu Bogu kojom se priznaje da je on omogućio pobjedu. Budući da Bog traži ovakvu žrtvu, ratnici su oslobođeni odgovornosti. Nastavlja ideologijom herema kao Božje pravde koja odražava pokušaj da se na ubijanje gleda u svjetlu dobra i zla. Neprijatelja treba potpuno uništiti jer je grešnik – jer to zahtijeva Božja pravda. Izraelci su pritom tek sredstvo Božje pravde. Treća je navedena ideologija ona svećenička, vidljiva u Br 31, vrlo slična prethodnoj. Neprijatelja treba ubiti jer je zaslužio Božju osvetu i jer je nečist, a na životu se smije ostaviti samo ono što je čisto (djevice). Prema ovoj ideologiji, i ubijanje u ratu onečišćuje vojnike koji se naknadno moraju obredno očistiti. Biblija sadrži i junačku tradiciju rata koja glorificira ratnika, njegovu hrabrost, sposobnost, umijeće da bude pravi vođa. Ova tradicija gleda na rat kao na neku vrstu sportskog natjecanja prema strogo određenim pravilima (*fair play*). Ideologija „prijevarre“ u ratu, naprotiv, ne poznaje nikakva pravila i njome se služe slabiji koji jedino „na prijevaru“ mogu doći do pobjede. Opravdanje ovakvog rata nalazi se u pravednom povodu i cilju. Moćni se „igrači“, naprotiv, služe ideologijom proračunatosti prema kojoj je

¹ Rad se i strukturalno i sadržajno temelji na knjizi: Susan NIDITCH, *War in the Hebrew Bible. A Study in the Ethics Violence*, New York, 1993.

također u ratu sve dopušteno. Za razliku od slabijih, koji ratuju da bi obranili svoje, moćni napadaju da bi osvojili tuđe (rat kao „biznis“), opravdavajući svoju agresiju Božjim „odobrenjem“. Autor navodi na kraju ideologiju nesudjelovanja, prisutnu osobito kod proroka, prema kojoj nema potrebe da čovjek ide u rat jer pobjedu i spasenje ne daje čovjek nego Bog. Bog posebno voli bespomoćne koji se na njega oslanjaju jer im je on jedina pomoć. Sve ove ideologije korištene su u Starome zavjetu, ponekad i više njih u isto vrijeme. Autor zaključuje da je svim ideologijama, osim posljednje, isti cilj: opravdati rat i umanjiti ljudsku odgovornost. U svakom slučaju, stav prema ratu u Starom zavjetu jako je kompleksan te uključuje raznovrsnost, preklapanje i kontradikcije.

Ključne riječi: Bog i nasilje, rat u Starome zavjetu, herem, ratne ideologije.

* * *

Uvod

Odnos nasilja i Svetog pisma jako je zanimljiva, ali i izazovna tema. S jedne strane, neki će reći kako nasilje i Sveto pismo nemaju nikakvih zajedničkih točaka, budući da je Sveto pismo knjiga Božja, Boga koji se često naziva i Bogom mira, tako da u njemu ne može biti nikakvih primjesa nasilja. A u skladu s tim, da ni Sveto pismo ni na koji način ne potiče na nasilje. S druge strane, postoje oni koji će isticati kako Sveto pismo obiluje nasiljem, i ne samo to, nego da neizravno, a nekad čak i izravno, potiče na nasilje. Čak štoviše, da su mnogi ratovi vođeni u ime Boga i Svetog pisma i da su oni u neku ruku bili motivirajućim čimbenikom u ratnim sukobima. Ovakvi argumenti imaju i svoje utemeljenje. Dovoljno se samo prisjetiti vjerski motiviranih ratova.² Pozivajući se na Bibliju, mnogi sukobi dobivali su i „vjersku“ konotaciju.

2 U takve svakako treba ubrojiti križarske ratove od 11. do 13. stoljeća koje su vodili križari želeći ponovno vratiti Svetu Zemlju u posjed kršćana, budući da su je bili osvojili muslimanski osvajači. Treba spomenuti i vjerske ratove u Francuskoj, tj. niz ratova u Francuskoj tijekom 16. stoljeća između katolika i protestantskih hugenota. Zatim takozvani „Tridesetogodišnji rat“ između katolika i protestanata tijekom 17. stoljeća na području sadašnje Njemačke. I još dosta drugih vjerski motiviranih ratova. Treba priznati da se u povijesti događalo da su kršćani ubijali muslimane, muslimani kršćane; da su muslimani ubijali hinduse i obrnuto. Razne političke, filozofske, ali i vjerske ideologije pozivale su na ubijanje na „pravedan“ način, obećavajući da će im smrt u vjerskom ratu biti ključ za nebo i da ubijanje u takvom ratu nije grijeh nego vrlina. „Priznajem da je povijest puna priča o vjerskim ratovima. Ali pritom treba imati jedino na umu: te ratove nije

Čitajući Sveto pismo Staroga zavjeta mora se priznati da ono donosi mnoštvo opisa ratova i sukoba. No jesu li ti ratovi, kako ih opisuje Stari zavjet, doista bili tako krvavi i jesu li onda biblijski ljudi doista bili tako okrutni? Budući da se donose opisi i ubijanja djece, može se postaviti pitanje jesu li razlozi njihova ubijanja djece jednostavno drukčija kultura i drukčiji moralni standardi ili nešto drugo? Jesu li biblijski ljudi ubijali zato što su bili „primitivni“; ili možda na ratove u Svetom pismu treba gledati kao na one koji su donosili pravdu i oslobođenje, želeći da svijetom vlada pravedan mir? Je li vođenje ratova prije svega odraz tadašnje kulture i shvaćanja?

Budući da u Svetom pismu postoji relativno velik broj opisa ratova, može se postaviti pitanje koliko su ti opisi povijesno točni i možemo li ih uzeti kao relevantne i faktografske opise onoga što se i kako doista dogodilo? Prvi je „ratni tekst“ u Bibliji onaj koji donosi Post 14 gdje Abram vojno oslobađa Lota. Međutim, koliko je taj opis „povijestan“? Je li se on doista dogodio? Ako se dogodio, koliko je opis povijesno točan? Je li pisac pisao „povijest“ ili je to možda legenda, narodna priča? Ako su narativni opisi (kao što je Post 14) povijesno upitni, što je sa zakonskim tekstovima, poput recimo Pnz 20,10-18?³ Jesu li odredbe koje se tamo nalaze doista bile na snazi u to vrijeme? Jer, recimo, taj tekst ima nekih kontradiktornih naredbi – jedan dopušta da se neprijatelj opkoli i poštedi, a drugi traži potpuno uništenje neprijatelja. Uz to Pnz 20,15 kaže da treba drukčije postupati s neprijateljima i gradovima koji su blizu, a drukčije s gradovima koji su daleko! Je li se doista tako i postupalo? Kako pak

izazvalo mnoštvo vjera već nesnošljivost one vjere koja je sebe smatrala vladajućom.“ riječi su Charlesa-Louisa de Secondata Montesquieua, francuskog političkog mislioca i pisca, u njegovu djelu iz 1721. godine *Lettres Persanes*. Vidi: <https://hr.wikiquote.org/wiki/Pro%C5%A1lost> (4. 7. 2017.).

3 Pnz 20,10-18: „Kada dođeš pod koji grad da na nj navališ, najprije mu ponudi mir. Ako ti odgovori mirom i otvori ti vrata svoja, sav narod što se nađe u njemu podvrgni tlaku neka za te radi. Ali ako odbije tvoj mir i zarati s tobom, opsjedni ga. Kad ti ga Jahve, Bog tvoj, preda u ruke, sve njegove muškarce pobij oštirim mačem! A žene, djecu, stoku, sve što bude u gradu – sav plijen – uzmi sebi i uživaj plijen od svojih neprijatelja što ti ga daje Jahve, Bog tvoj. Tako čini sa svim gradovima koji budu vrlo daleko od tebe, koji ne budu gradovi ovih naroda odavde. U gradovima onih naroda koje ti Jahve, Bog tvoj, preda u baštinu ništa ne ostavljaj na životu nego ih udari ‘heremom’ – kletim uništenjem: Hetite i Amorejce, Kanaance i Perizane, Hivijce i Jebusejce, kako ti je Jahve, Bog tvoj, naredio, tako da vas ne nauče činiti sve one odvratnosti što ih čine svojim bogovima te da ne sagriješite protiv Jahve, Boga svoga.“

gledati na tekstove koji opisuju takozvanu deuteronomističku povijest (knjige od Pnz do 2 Kr)? Jesu li oni povijesni opisi ili nisu?

Ako se prihvati da „ratni“ tekstovi ne donose vjerodostojne informacije o opisu pojedinih ratova, daju li onda oni barem informacije o autorovoj ideologiji, njegovim pogledima na svijet i njegovim stavovima? Odnosno govore li opisi više o samom autoru negoli o opisanoj situaciji? Može se postaviti i pitanje je li na opis rata utjecala, i koliko, politička i društvena organizacija ljudskoga društva? Jasno je da je društveno uređenje bilo zaduženo za održavanje dotičnog poretka, pa čak i uz uporabu sile. Postoje društvena uređenja koja stavljaju važnost na „vlast“, a time i na privilegije i na moć (sukladno tome, i na rat); a postoje i ona kojima „vlast“ nije toliko važna, kao ni društveni status ili bogatstvo.

Može li se i koliko je opravdano povezivati opise ratova s društveno-povijesnim okolnostima u kojima su se oni dogodili? Moguće je da su društveno-povijesne okolnosti, poput endogamije (običaj sklapanja braka između članova jedne skupine, bratstva, plemena, kaste i sl.), egzogamije (obveza uzimanja bračnog druga izvan plemena, i izvan uže zajednice), srodstva, često uvjetovale ratove.

Govoreći o ratu, ne može se zaobići činjenica da ratovi i ubijanja sa sobom nose i psihološke posljedice. Stoga vrlo često ubijanje zahtijeva samoopravdanje, racionalizaciju, pa i psihološku i društvenu kaznu; jer ubijanje sa sobom donosi krivnju, a ne veselje. Ako je tome tako, zašto onda postoji ubijanje? Koji je uzrok rata? Jedni kažu da ljudi ratuju zato što su po prirodi agresivni; zato što su ljudi najagresivniji od svega stvorenoga. Prema drugima, ljudi ratuju kako bi osigurali stabilnost skupine i osjećaj identiteta. Što je skupina stabilnija i što je identitet jači, rjeđe će doći do ratova. Treći smatraju da je vođenje ratova povezano s procesima materijalne proizvodnje i drugih potreba za život (često se ovaj pristup naziva „ekološkim materijalizmom“), to jest do ratova dolazi zbog temeljne potrebe za preživljavanjem; zbog suparništva za hranu, zemlju, potrepština za preživljavanje i napredak. Dakle, kontrola resursa (sredstava) za život prema ovom je mišljenju glavni razlog ratovima.

O razlozima zašto ljudi idu u rat dosta su pisali René Girard⁴ i Walter Burkert.⁵ Njih prije svega zanima što je to prethodilo ubijanju; koji su razlozi da su ljudi ubijanje ritualizirali, sakralizirali i ponavljali. Za Burkerta je formativni „mračni događaj“ (događaj koji je formirao ubijanje) lov radi mesa životinja. I to je bio „okidač“ za početak ubijanja, prvo životinja, a kasnije i ljudi. A kako je ubijanje uključivalo i krivnju (grižnju savjesti), onda je ta krivnja ritualizirana, kako bi ju se oslobodilo. Za Girarda je glavni razlog ubijanja „mimetsko nasilje“. Ljudima je „u krvi“ da nekoga imitiraju, posebno one kojima se dive. Potreba imitiranja uključuje želju za nečim što pripada drugome. To rivalstvo često rezultira ubijanjem kako bi se došlo do nečega što pripada drugome. Rodbina žrtve zatim ubija ubojicu iz osвете, a onda se ubojičina rodbina osveti – i tako se stvara „đavolski krug“ ubijanja koje ne prestaje. Kako bi se razbio taj „krug“, prvi ljudi su podsvjesno smislili ideju „žrtvenoga jarca“. Girard kaže: „ljudi nikad ne mogu mirno dijeliti objekt za kojim žude, ali mogu dijeliti mržnju“.⁶

Bez obzira na to koji su temeljni razlozi ubijanja i ratova, u ljudskoj je prirodi želja za opravdanjem rata. U tom se smislu, kako bi se rat opravdao, traže razni razlozi. Jedan je od njih uvjerenje da ako je stvar „pravedna“, onda je i rat pravedan. Michael Walzer rekao je: „istina je da je jedna od stvari koju svi želimo, čak i u ratu, djelovati ili barem da se čini da djelujemo moralno“.⁷ Čini se da su i biblijski pisci, opisujući rat, nastojali da to izgleda „moralno“. Treba ipak reći da je situacija kompleksna i kad se opravdava rat, a i kad se govori kakvo je sve ponašanje u ratu dopušteno.

Kako Sveto pismo opisuje ubijanje i koji su sve načini opravdavanja tog ubijanja? U Starom zavjetu mogu se naći sljedeći opisi ratnih ideologija.

4 Vidi prije svega njegovo djelo: René GIRARD, *Violence and the Sacred*, Baltimore, 1977.

5 Vidi njegovo djelo: Walter BURKERT, *Homo Necans. The Anthropology of Ancient Greek Sacrificial Ritual and Myth*, Berkeley, 1983.

6 René GIRARD, „Generative Scapegoating“, Robert G. HAMMERTON-KELLY (ur.), *Violent Origins. Walter Burkert, René Girard and Jonathan Z. Smith on Ritual Killing and Cultural Formation*, Stanford, 1987., 128.

7 Michael WALZER, *Just and Unjust Wars. A Moral Argument With Historical Illustrations*, New York, 1977., 20.

1. Herem kao žrtva Bogu

Opisujući ubijanje i ratove Sveto pismo donosi, moglo bi se reći najčudniji oblik rata, a to je *herem*, potpuno uništenje. Tako se, recimo u Br 21,2-3, Izrael zavjetuje kako će, ako Bog čuje njihovu molitvu, pobiti sve ljude: „Tada se Izrael ovako zavjetova Jahvi: ‘Ako u moje ruke izručiš ovaj narod, potpuno ću uništiti njegove gradove.’ Jahve usliša glas Izraela i predade mu Kanaance. A Izrael njih i njihove gradove ‘heremom’ uništi. Stoga se ono mjesto prozva Horma.“ I ne samo to, mnogi tekstovi u Pnz i Jš kao da ističu da Bog traži potpuno uništenje. A kako se to činilo, pokazuju neki izričaji: „udari... ne štedi ga... pobij“ (1 Sam 15,3); „prokletstvom udarismo... ništa ne štedeći“ (Pnz 2,34); „udari na grad oštricom mača i pogubi kralja... ne puštajući da itko utekne“ (Jš 10,28). Jezik kojim se ovo opisuje kao da zabranjuje bilo koji osjećaj samilosti.⁸

Što znači riječi herem?⁹ Nekoliko je mjesta u Starom zavjetu koja daju širu sliku o tome što bi ova riječ sve uključivala. Prije svega, donose se tekstovi koji pokazuju da riječ herem ima i značenje „žrtve“. U Lev 27,28¹⁰ riječ *hrm* koristi se u kontekstu žrtvovanja. Herem tu ne znači uništenu stvar nego stvar izručenu, žrtvovanu, predanu za uporabu Bogu ili njegovim svećenicima.¹¹ U tom je smislu *hrm* nešto što je izdvojeno i što ne može biti prodano, ili vraćeno za ljudsku uporabu. Lev 27,29 čak ističe kako se i čovjek koji je „izručen“ za Boga, ne može „otkupiti“, ne može se za nj platiti pa da postane „ne-izručen“, da postane „ne-svet“.

Br 18,14-15 donose jednu drugu nijansu riječi herem. Tamo herem znači objekt za Božju uporabu, i uporabu svećenika kod žr-

8 A s druge strane, ne može se reći da su biblijski ljudi bili tako bezosjećajni. Post 9,5 kaže da će svatko platiti račun ako prolje ljudsku krv; Izl 22,21-24 naglašava da se treba brinuti za udovice, siročad i siromahe; Pnz 19,15-20 kaže da jedan svjedok nije dovoljan, jer može biti pristran, nego treba biti više svjedoka kako se ne bi osudilo nevinoga. Sve ovo pokazuje drukčiju stranu od herema.

9 O značenju riječi herem vidi i Darko TOMAŠEVIĆ, Noviji načini tumačenja tekstova o ‘nemilosrdnom’ i ‘militantnom’ Bogu u SZ. Pokušaji tumačenja u svjetlu Još 6 – 11, u: *Bogoslovska smotra*, 86 (2016.) 3, 549, bilješka 7.

10 „Ali ništa od ‘herema’, od onog što je Jahvi *izručeno* קָרַח־לְיָהוָה , bio to čovjek ili živinče ili njegovo baštinjeno zemljište, ništa što je tko Jahvi zavjetom *posvetio* בְּיִשְׁעֵךָ יִשְׁדָּק קָרַח־לְיָהוָה , ne može se niti prodati niti otkupiti. Svaka zavjetom posvećena stvar najveća je Jahvina svetinja.“

11 Slično je i u Ez 44,29: Hranit će se od žrtava prinosnica, okajnica i naknadnica, i *sve zavjetovano* קָרַח־לְיָהוָה u Izraelu njima pripada.

tvovanja ili otkupljenja. Tamo sve od nabrojanih stvari, od onoga što je herem – posvećeno Jahvi, pripada svećeniku. Ne samo da herem znači „stvar koja je posvećena Bogu“ (što se vidi u navedenim tekstovima) nego ovo značenje riječ ima i u Meshinu natpisu.¹² I tamo se koristi korijen riječi *hrm* i znači „posvećen Bogu“ ili „posvećen Bogu za uništenje“.

Ako se uzme to značenje, dakle, da herem ne znači jedino „potpuno uništenje“ nego uključuje i značenje „posvećenost Bogu“, onda pojedini tekstovi u Starome zavjetu dobivaju izmijenjeno značenje. Tako bi se recimo tekst Br 21,2-3: „Tada se Izrael ovako zavjetova Jahvi: ‘Ako u moje ruke izručiš ovaj narod, potpuno ću *uništiti* njegove gradove.’ Jahve usliša glas Izraela i predade mu Kanaance. A Izrael njih i njihove gradove ‘heremom’ uništi. Stoga se ono mjesto

12 Meshina stela (kamena ispisana ploča) tekst je ispisan na bazaltnom kamenu moapskim jezikom oko 840. godine prije Krista, pronađen 1868. godine u Dhibanu u današnjem Jordanu i danas se čuva u muzeju Louvreu. Tekst je dao napisati moapski kralj Mesha. Tekst ima paralela s 2 Kr 3,4-8. Iako nema „službenog“ prijevoda Meshine stele, on govori sljedeće: *Ja sam Mesha, sin Chemosh-gada, kralj moabski, Dibonit. Moj otac je vladao Moabom trideset godina, a ja sam vladao nakon mog oca. I sagradio sam ovo svetište za Chemosha u Karchahu, svetištu spasa, jer me spasio od svih napadača i učinio da na neprijatelje gledam s prijezirom. Omri je bio kralj Izraela i ugnjetavao je Moab tijekom mnogih dana, i Chemosh je bio ljut na njegove upade. Naslijedio ga je njegov sin, koji je isto tako rekao da će tlačiti Moaba. U moje dane rekao je: Hajdemo, i vidjet ću svoju želju nad njim i njegovom kućom. I Izrael reče: Razorit ću ga zauvijek. Ali Omri uze zemlju Medeba i zauze je tih dana, te u vrijeme njegova sina, tijekom četrdeset godina. I Chemosh je imao milosti prema tome u moje vrijeme. A ja sam sagradio Baal-meon i načinio jarak, i sagradio sam Kiriathaim. I ljudi iz Gada stanovali su u zemlji Ataroth od najranijih vremena, i kralj Izraela utvrdio je Ataroth. Ja sam napao zidine i osvojio ga, i pobio sve ratnike grada da bi umilostivio Chemosha i Moab, i uklonio sam iz njega sav plijen i prinio ga pred Chemosha u Kirjathu; i tamo sam stavio ljude iz Sirana, i ljude iz Mochratha. I Chemoch mi reče: Idi, zauzmi Nebo od Izraela, i otiđi noću i zarati u osvit dana do podne, i zauzmi ga. I pobio sam svih sedam tisuća ljudi, ali nisam pobio žene i djevice, jer sam ih posvetio (hrm) Ashtar-Chemoshu. I uzeo sam iz njega posude Jahvino i žrtvovao ga pred Chemoshom. A kralj Izraela utvrdio je Jahaz, i osvojio ga, kada je zaratio sa mnom, a Chemosh ga je preda mnom izagnao, i ja sam iz Moaba uzeo sve skupa dvjesto ljudi, i smjestio ih u Jahaz, i uzeo ih da ih pripojim Dibonu. Sagradio sam Karchahov zid od šume i zid od Hilla. Načinio sam vrata i sagradio kule. Sagradio sam kraljevsku palaču, i sagradio zatvore za kriminalce unutar zidina. I nije bilo izvora unutar zidina Karchaha. I rekoh svemu narodu: Neka svaki čovjek u svojoj kući napravi izvor. I iskopao sam jarak za Karchan s izabranim ljudima Izraela. I sagradio sam Aroer i načinio cestu kroz Arnon. Osvojio sam Beth-Bamoth jer je bio razoren. Sagradio sam Bezer jer je bio srušen do temelja od strane naoružanih ljudi Daybona, jer je sada sav Daybon bio lojalan; i vladao sam od Bikrana, kojeg sam pridodao svojoj zemlji. I sagradio sam Beth-Gamul, i Beth-Diblathaim, i Beth Baal-Meon, i tamo sam nastanio siromašne ljude svoje zemlje. A što se tiče Horonaima, ljudi Edoma tamo su stanovali od starine. I Chemosh mi reče: Idi dolje, zarati protiv Horonaima i zauzmi ga. I ja sam ga napao i zauzeo jer ga je Chemosh obnovio u moje dane. Zato sam načinio... godina... i ja... Prijevod je moj, a engleski tekst preuzet je s: https://en.wikipedia.org/wiki/Mesha_Stele (25. 8. 2017.).*

prozva Horma.“ moglo prevesti ovako: „Ako u moje ruke izručiš ovaj narod, potpuno ću *posvetiti* njegove gradove uništenju.“ Odnosno ako Bog preda Izraelu u ruke njegove neprijatelje, onda će Izraelci Bogu prinijeti žrtvu; prinijet će Bogu kao žrtvu grad i sve što je u gradu.¹³ Prinijet će Bogu prije svega ljude, jer oni su najvredniji, a ono što je manje vrijedno, neće prinositi Bogu.

Najzgodniji primjer gdje se opisuje kako osobu treba prinijeti kao žrtvu Bogu, jer je to obećano, nalazi se u 1 Kr 20. Riječ je tome kako je aramski (sirijski) kralj Ben-Hadad krenuo u opsjeđanje Samarije i izraelskog kralja Ahaba. Međutim, nakon poraza obećao je Izraelcima vratiti prostore koje je osvojio njegov otac, kao i omogućiti im trgovanje do Damaska. Međutim, u 1 Kr 20,42 kori se izraelskog kralja zato što je ostavio na životu sirijskog kralja koji je bio određen za „žrtvu“.¹⁴ A da je trebao biti određen za žrtvu, to kralju nitko nije priopćio – to je smatrao autor teksta, tj. autor te ratne ideologije. On ističe da će kraljev život biti za život sirijskog kralja te da će izraelski narod biti za sirijski narod. Tu se vidi jasan opis herema kao žrtve. Sirijski kralj kojega treba uništiti Gospodinov je herem; ako se njega ne žrtvuje Bogu, umjesto njega Bogu se treba žrtvovati izraelskoga kralja.

Ne samo da se veza herema i žrtvovanja nalazi u ranijim biblijskim knjigama, ona se može naći i u proročkim poetskim tekstovima Staroga zavjeta.¹⁵ Sve ovo ukazuje na to da je herem itekako

13 Potvrda da herem znači nešto što je *posvećeno Bogu* može se naći u sljedećim tekstovima Staroga zavjeta: Pnz 2,34-35 govori o tome da su svi ljudi ubijeni, ali ne i stoka; Pnz 3,6-7 govori se o tome da su svi ljudi ubijeni, ali nije stoka kao što ni plijen nije uništen; Jš 6,17-21 govori o tome kako je kod osvajanja Jerihona sve pobijeno, osim Rahabe, s tim da je ostavljeno srebrno i zlatno posuđe; Jš 8,2,24-28 donosi priču o gradu imena Aj koji je uništen sa svim ljudima, s tim da su stoka i plijen zadržani; Jš 10,28-40 opisuje uništenje mnogih gradova te ističe da nitko nije ostao na životu od ljudi, s tim da se ne spominje stoka ni plijen; Jš 11,11.14 govori o razorenju Hasora, s tim da su plijen i stoka ostali. Svi ovi tekstovi koriste riječ herem i svaki se put ta riječ može definirati kao „stvar posvećena Bogu, a ta stvar je pripadala osvojenim narodima“. Dakle, svi navedeni tekstovi kažu da su Bogu žrtvovani (posvećeni) ljudi, a ne plijen ili stoka, to jest dajući ljude Bogu, Izraelci ono najbolje ne zadržavaju za sebe. Čovjek je najvredniji i on se „kao posvećena stvar prinosi Bogu za uništenje“. Ono što je manje vrijedno Izraelci su zadržali za sebe, poput stoke i plijena.

14 Hrvatski prijevod Zagrebačke Biblije koristi formulaciju da se radi o onome koji je „udaren proletstvom“.

15 Mih 4,13 kaže: Ustani! Ovrši žito, Kćeri sionska, jer ti pravim gvozden rog i mjedena kopita. I satrt ćeš mnoge narode; *zavjetovat ćeš* יהוה יהוה. Jahvi blago njihovo i bogatstvo njihovo Gospodaru sve zemlje.

povezan sa stvarnošću svetog i s konceptom žrtve. Međutim, tu vezu pojedini bibličari nisu primijetili.¹⁶

Stoga treba postaviti opravdano pitanje kako je moguće povezati sveto i herem? Odgovor nije jednostavan. Peter C. Craige smatra da se ubijanje žena i djece nikako ne može povezati sa svetim.¹⁷ Walter Eichrodt također smatra da herem ne može biti ni žrtveni ni posvećujući čin. Za njega su opisi herema metaforički.¹⁸ I dandanas teško je prihvatiti stav da bi Bog tražio žrtvovanje čovjeka u zamjenu za pobjedu u ratu.¹⁹

Sve u svemu, ne može se zanijekati odnos i povezanost herema i ideje žrtvovanja. Treba isto tako reći da model „herem kao žrtva“ nije jedini model koji se može naći u Starome zavjetu. Vidjet ćemo da ima još modela. Dominantan je stav u Starom zavjetu da herem nije žrtva koja se prinosi, a koja onda kao posljedicu ima pobjedu, nego je dominantni stav da je herem pravedna i zaslužena kazna za idolopoklonike, grešnike i one koji su zavodili Izraelce.²⁰

Ali odakle potječe herem?²¹ Neki će reći da potječe iz „politeističkoga svijeta“, ali definitivne potvrde za to nema. Kako je herem nastao? Kome herem kao žrtva ima smisla? Koja se psihološka

16 Jedan je od onih koji nije vidio ovu vezu i Gerhard von Rad koji je na rat gledao kao na nešto što je „Bog-zapovjedio“; što „Bog-vodi“ te je rat, u neku ruku, smatrao „kulturno institucijom“ (to je nešto „sveto“; to je „sveti rat“). Za Von Rada sveti je rat uključivao motive zvuka trube, posvetu vojnika, navještaj pobjede, Božje vodstvo, potrebu potpune vjere od strane Izraelaca, gubitak hrabrosti neprijatelja zbog toga što ih obuzme „božanski strah“, primjenu herema nakon pobjede te otpust vojske. Vidi: Gerhard von RAD, *Holy War in Ancient Israel*, Grand Rapids, 1991., 41-51.

17 Peter C. CRAIGIE, *The Problem of War in the Old Testament*, Grand Rapids, 1978., 49.

18 Walther EICHRODT, *Theology of the Old Testament*, Philadelphia, 1961., 129.

19 Philip Stern detaljno je uspoređivao herem s odredbama za određene vrste žrtvovanja (koje se nalaze u svećeničkom materijalu) i zaključuje da čin herema Izraelci ne gledaju kao žrtveni čin. Postoji velika razlika između svećeničkog detaljnog opisa kako se ritualno priprema žrtva i koncepta žrtve koji je implicitno prisutan u heremu. Prvo žrtvovanje čine „ritualni profesionalci“; drugo žrtvovanje rade najčešće vojnici kao čin sveprisutne kulturalne svijesti, zavjetujući se da će pobiti sve neprijatelje. Ti vojnici žrtvuju ljude Bogu, ali ubijajući ih mačem tijekom borbe, a ne da ih hvataju i onda „kao ovce uzgajaju“ kako bi ih kasnije žrtvovali. Ipak, ta ubijanja od strane vojnika gledana su kao žrtva Bogu očekujući da će Bog nakon toga njima pomoći u ratu. Philip D. STERN, *The Biblical Herem. A Window on Israel's Religious Experience*, Atlanta, 1991., 49-50, 68, 107.

20 Zanimljivo je prisjetiti se i zgrade o pokušaju žrtvovanja Izaka. Iako se žrtvovanje nije dogodilo, zanimljivo je da se nigdje ne kaže da je to zabranjeno; da to ne valja; da to treba izbjegavati. Ugla-vnom se ide iz perspektive: Bog može dati i oduzeti život. Jedino on može tražiti da mu se „preda“ čak i sin. Stoga se i zгода o pokušaju žrtvovanja Izaka može donekle povezati s idejom herema kao žrtve.

21 O tome više donosi Susan NIDITCH, *War in the Hebrew Bible*, 46-49.

potreba zadovolji kad netko učini herem koji je povezan sa žrtvovanjem? Je li netko nakon toga „zadovoljniji ili sretniji“? Oni koji su činili herem, nisu smatrali te ljude „nečistim“; jer da je to slučaj, onda ih ne bi „žrtvovali“. Dakle, oni su ih na neki način smatrali „dobrim, ispravnim, čistim, prikladnim“. A ipak, ubijanje sa sobom nosi posljedice. Smrt ne može biti besmislena; ne može biti „ni za šta“. Svatko tko ubije, mora se nositi s tim.

Zanimljivo je zamijetiti da je herem često povezan s osvajanjem teritorija. A zanimljiva je također činjenica da herem nisu prakticirali židovski kraljevi, tj. herem nije prakticiran u vrijeme židovskih kraljeva. Stoga bi mogla biti točna teza da je herem stara religijska ideologija koja se nije prakticirala nakon što je Izrael dobio kralja (Davida). Moguće je stoga da je u predmonarhijsko vrijeme herem bio način da se sačuva ili proširi krhkost skupine.

Treba isto tako reći da se prijelaz s ideologije herema na stvarno prakticiranje herema ne može s velikom povijesnom sigurnošću dokazati. Ideologija herema kao žrtve bila je poznata i drugim narodima. Ako su okolni narodi (što potvrđuje Meshina stela iz 9. stoljeća prije Krista) prakticirali herem u vrijeme izraelskih kraljeva, zašto biblijski pisci ne opisuju da su to činili i izraelski kraljevi?²² Ideologija herema kao žrtve mogla bi biti stara kao i izraelski narod. A je li ta ideologija prakticirana, ne možemo sa sigurnošću znati.

2. Herem kao Božja pravda

Uz činjenicu da se na herem gledalo kao na „žrtvu“, Stari zavjet donosi i sliku da je herem Božja pravda. Naime, za vrijeme Jošijine reforme (2 Kr 22 – 23) herem je gledan prije svega kao iskorjenjivanje svega onoga što je bilo nečisto, grešno i što je priječilo ispravan odnos Izraela i Boga. Dakle, ratovi koji su vođeni gledani su u svjetlu Božje pravde, u smislu da neprijatelji zaslužuju kaznu jer su se udaljili od Boga.

²² Možda su oni to i činili, ali su biblijski pisci smatrali te radnje primitivnima pa su ih stoga pripisali predmonarhijskom razdoblju. Susan NIDITCH, *War in the Hebrew Bible*, 54.

Dva su temeljna teksta u kojima se može vidjeti nova ideologija, tj. ideologija gdje se herem gleda kao Božja pravda – a to su tekstovi Jš 7²³ i 1 Sam 15,1-33.²⁴

Sedmo poglavlje knjige Jošuline govori o Akanu koji nije poslušao Božju zapovijed herema, tj. uzeo je uklete stvari koje su trebale „pripasti“ Bogu, a koje su se zatekle u Jerihonu. Akan je uzeo Božji herem, plijen posvećen Bogu. Zato što su Akan i njegov dom prisvojili stvari koje pripadaju Bogu, uništen je on i sav njegov dom.²⁵ On je primjer što biva s onim tko ukrade Božji herem, tj. što biva s onim koji prekrši obećanje da će se sve dati Jahvi. Ovdje je prisutna ideja da se herem izvršava nad onima koji čine grijeh.

Drugi je tekst 1 Sam 15 koji govori o ratu Šaula i Amalečana, posebno njihova kralja Agaga. Bog kaže Šaulu: „Sada idi i udari na Amaleka, izvrši ‘herem’, kletu uništenje, na njemu i na svemu što posjeduje; ne šteti ga, pobij muškarce i žene, djecu i dojenčad, goveda i ovce, deve i magarce!“ (1 Sam 15,3).²⁶ Međutim, Šaul „živa uhvati Agaga, amalečkog kralja, a sav narod zatre oštricom mača, izvršujući ‘herem’, kletu uništenje. Ali Šaul i narod poštediti Agaga i najbolje ovce i najbolja goveda, ugojenu stoku i jaganjce i sve što je bilo dobro. Na svemu tome ne htjedoše izvršiti ‘herem’; nego što je god od stoke bilo bez cijene i vrijednosti, na tom izvršiše ‘herem’.“ (1 Sam 15,8-9). Ovakvim činom Šaul je ono „loše“ predao Bogu, a sebi zadržao „dobro“. Miješajući ljude i „bolesnu“ stoku prekršio je koncept herema kao žrtve. Međutim, ovdje je prisutan i koncept herema kao pravde. Agag je grešan i zato treba umrijeti – to zahtijeva Božja pravda. Herem je kazna zbog nemoralna ponašanja.

23 Detaljnija egzegeza može se naći u: Marten H. WOULDSTRA, *The Book of Joshua. The New International Commentary on the Old Testament*, Eerdmans, 1981., 117-132.

24 Detaljnija egzegeza može se naći u: P. Kyle McCARTHER, Jr., *1 Samuel. A new Translation with Introduction and Commentary*, New York – London, 1980., 258-271.

25 2 Kr 7,24-25: Tada uze Jošua Akana, sina Zerahova, i srebro, plašt i zlatnu šipku, i sve sinove i kćeri njegove, volove njegove i magarad, i ovce, šator njegov i sve što bijaše njegovo te ga izvede u dolinu Akor. Pratio ih sav Izrael. Reče Jošua: „Kako si ti nas unesrećio, tako danas tebe unesrećio Jahve!“ I kamenova ga sav Izrael.

26 Ovaj prikaz povezuje dvije ideologije: ideologiju državnštva i ideologiju herema. A nalaze se dva herema: herem kao žrtva te herem kao iskorjenjivanje zla i grijeha (o čemu će biti govora kasnije).

Ideja herema kao pravde nalazi se i u Pnz 13,13-19.²⁷ Ovdje se herem izvršava nad samim Izraelcima, prije svega zbog njihove nevjernosti. Zbog nečuvanja Saveza treba primijeniti herem – to zahtijeva Božja pravednost.

Postoji još nekoliko tekstova koji u sebi sadrže ideju herema kao Božje pravde.²⁸ I Pnz 20 daje još bolje objašnjenje zašto je herem dopušten: „tako da vas ne nauče činiti sve one odvratnosti što ih čine svojim bogovima te da ne sagriješite protiv Jahve, Boga svoga“ (Pnz 20,18). I 2 Kr 9 – 10 donosi zgodu koja se može povezati s heremom kao Božjom pravdom. Riječ je o Jehui koji je postao kralj i koji uvodi reformu ratom i kažnjavanjem neprijatelja, prije svega onih iz Ahabove kuće (a Ahabova žena Izebela bila je najveći pobornik uvođenja štovanja Baala), a kasnije i svih onih koji su štovali Baala.²⁹ Primjer herema kao Božje pravde može se vidjeti i u tekstu 1 Sam 22,6-19 gdje se govori o Šaulu koji ubija stanovnike Noba jer su pomogli Davidu koji je želio preoteti vlast od Šaula. Možda je Šaul naredio herem smatrajući da je to čin Božje pravde protiv onih koji su ustali na Božjega pomazanika (Šaul je Božji pomazanik).

Vraćajući se na temu ubijanja, treba ponovno naglasiti da ubijati nije lako. Ono ostavlja posljedice na psihi čovjeka. Dosadašnja dva načina pokušaja „opravdanja“ herema pokazuju samo želju da se rat opravda. A to ova dva pristupa gledaju iz dvije perspektive. Prva je gledanje na herem kao na žrtvu gdje se ratuje protiv onih koji

27 Pnz 13,14-16: „Pojavile se ništarije iz tvoje sredine i zavedoše žitelje svoga grada kazujući: Hajde da služimo drugim bogovima! – kojih vi inače ne poznajete – tada dobro istraži, raspitaj se i temeljito izvidi. Bude li istina i doista se ta grozota učinila u tvojoj sredini, onda posijeci oštrim mačem stanovništvo toga grada, izvrši nad njim kletu uništenje i nad svime što bude u njemu.“

28 Izl 22,19 također ima zapovijed herema. I ovdje se kažnjava onaj koji ide prema idololatriji (tko bi prinosiso žrtve kojemu kumiru – osim Jahvi jedinom – neka bude izručen prokletstvu, potpuno uništen). Pnz 7,2-5: „te kad ih Jahve, Bog tvoj, preda tebi i ti ih poraziš, udari ih prokletstvom; nemoj sklapati s njima saveza niti im iskazuju milosti. Ne sklapaj ženidbe s njima, ne udavaj svoje kćeri za njihova sina niti ženi svoga sina njihovom kćeri; jer bi ona od vratila od mene sina tvoga; drugim bi bogovima on služio; Jahve bi se razgnjevio protiv vas i brzo bi te istrijebio. Nego ovako učinite prema njima: porušite njihove žrtvenike, porazbijajte njihove stupove, njihove ašere počupajte, a njihove kumire spalite.“ I ovdje se povezuje tema čistoće kulta i Božje pravde ako se krene u štovanje tuđih bogova. Pnz 7, 23-26 također jasno govori o heremu zbog idololatrije. Uz to što herem dolazi zbog *idololatrije* (na što mora reagirati Božja pravda) postoje tekstovi koji naglašavaju herem zbog toga što su ljudi *agresivni ili nepravedni* (Pnz 2,26-35; Jš 11,20).

29 2 Kr 10,25: „Kad je Jehu završio prinosis paljenice, naredi tjelesnoj straži i dvoranima: ‘Uđite, pobijte ih! Nitko neka ne izađe!’ Tjelesna straža i dvorani udoše, pobiše ih oštricom mača i prodriješe sve do svetišta Baalova hrama.“

nisu dio skupine. Traži se od Boga pomoć za pobjedu. Kako bi se pobijedilo, često se mora pribjeći heremu. Bog traži svoj dio. I ljudi razmišljaju: „ako mu žrtvujemo, možda ćemo živjeti“. Budući da je čovjek najvredniji, smatralo se da će njegovo žrtvovanje najprije „umilostiviti“ Boga. Ostale stvari (životinje i druge stvari) čovjek može zadržati jer je najbolje (čovjek) dano Bogu. Druga je perspektiva gledanje na herem kao na Božju pravdu. To gledanje ide s druge strane. Ta ideologija potiče rat jer potpuno uništenje drugog naroda pomaže čistoći skupine; pomaže iskorijeniti zlo; pomaže aktualizaciji Božjega suda. Ta ideologija povlači jasnu crtu između „nas i njih“, između čistog i nečistog, između onih koji su vrijedni spasenja i onih koji zaslužuju uništenje. Neprijatelj stoga više nije objekt za žrtvovanje nego je čudovište. Ova ideologija dopušta da se čovjek ubije dehumanizirajući ga.

3. Svećenička ideologija rata i Br 31 (sveti rat protiv Midjanaca)

Br 31 jako je zanimljiv tekst koji se ne uklapa u dvije navedene ideologije rata. Događaj koji se opisuje dogodio se pred kraj izraelskog puta po pustinji, malo prije Mojsijeve smrti. Br 31 opisuje izraelsko ubijanje Midjanaca. Ne govori se o razlogu ubijanja, ali Br 22 daju naznaku da bi razlog mogao biti taj što su Midjanci tražili da Bileam prokune Izraelce (Br 22,7). Iako je odnos Midjanaca i Izraelaca složen (i u njega nećemo ulaziti), očito je da ih Izraelci nisu podnosili i da nisu imali milosti prema njima. Posebno su ljuti na njihove žene koje su utjelovljenje pogrešna puta, idololatrije i antijahvizma (usp. Br 25,1.6-8.15.18). Kao da je njih zaveo Bileam i zato su takve.

Br 31 skoro je sigurno „svećenički tekst“ (P izvor). Midjanci su na jednoj strani i opisani su kao loši i zli, a Izraelci su na drugoj strani opisani kao dobri. Bez obzira na to što su Midjanci opisani kao loši, može se postaviti pitanje zašto se traži njihovo uništenje? Neki smatraju da je razlog Božja osveta, opravdavajući to sličnim,

paralelnim tekstom u Jr 50,11.15.28.³⁰ Br 31 ipak ne koriste samu riječ herem i teško da se izravno mogu povezati s navedenim tekstom proroka Jeremije.

Br 31 ima nekih dodirnih točaka s prethodnim dvjema ideologijama rata, ali ima i dosta razlika, prije svega da se ne izvršava herem nad svima, nego samo djelomično. Karakteristika je ovog opisa u Br da se plijen dijeli na četiri dijela: Bogu, levitima, vojnicima i narodu. Isto tako, na životu se ostavljaju žene djevice. Zanimljivo je i to da se kad se opisuje rat, dobiva dojam da ratuje organizirana vojska (a ne neorganizirana kao kod Jošue). A nje nije bilo za vrijeme Mojsija, ili je malo vjerojatno da je bilo. Stoga se čini da su pogledi na svijet pisca ovog teksta postmonarhijski i svećenički (P izvor). On svoje stavove udaljuje od prethodnih dviju ideologija rata, posebno što odobrava da se djevice ne ubiju. Neki kažu da je razlog poštode djevice biološki i ekonomski. Mogući razlog, možda čak i vjerojatan, jest pitanje *čistoće*. Izraelci imaju ideju koja se može vidjeti u Pnz 21,10-14³¹ kad žena od „tuđice“ postaje „domaća“. Dobiva se dojam da se žena može promijeniti, i to prije seksualnog odnosa. Nakon odnosa s muškarcem ona kao da postaje „markirana“, „bren-dirana“ od strane muževe osobe.

Muška djeca u Br 31 trebaju biti ubijena jer će oni postati ratnici i Izraelovi protivnici; oni su mali ljudi koji su upadno „neprijatelji“; a seksualno aktivne žene „obilježene“ su neprijateljem i one su dio njih. One prenose „nečistoću“ zavodljive ženske idololatrije; one koje su seksualno aktivne, mogu prenijeti tu nečistoću. Stoga samo oni koji nemaju identiteta, koji imaju neporočnu prošlost, neće biti

30 Da! Radujte se samo i klikajte, vi pljačkaši moje baštine! Poskakujte k'o june na paši! Ržite kao ždrebad! Sa svih strana nek' zaore poklici bojni. On se predaje! Stupovi mu padaju, bedemi se ruše: to Jahvina je osveta! Osvetite se Babilonu, vratite mu milo za drago! Čujder glasa onih što pobjegoše, što utekoše iz zemlje babilonske da jave na Sionu osvetu Jahve, Boga našega, osvetu Hrama njegova!

31 Kad odeš u rat na svoje neprijatelje pa ih Jahve, Bog tvoj, preda u ruke tvoje te ih zarobiš, ako među zarobljenicima opaziš lijepu ženu i u nju se zagledaš, možeš je uzeti za ženu. Dovedi je svojoj kući pa neka obrije glavu, obreže nokte i odbaci haljine u kojima je zarobljena. Neka provede mjesec dana u tvome domu oplakujući svoga oca i svoju majku. Poslije toga možeš joj pristupiti kao muž i neka ti postane ženom. Ako ti poslije ne bi bila po volji, pusti je kuda joj drago. Za novac je ne smiješ prodati niti s njom postupiti kao s ropkinjom jer ti je bila žena.

ubijeni – a to su djevojčice. Ovakav svećenički stav prema ubijanju poprilično se razlikuje od prethodnih heremskih ideologija.

Ono što Br 31 posebno naglašavaju jest čistoća. Sve što je zarođeno, treba očistiti kako bi bilo prikladno za uporabu. Mora se očistiti bilo vatrom bilo vodom. „Svećenički (P) svijet“ skoro sve je gledao kroz prizmu „čisto – nečisto“, odnosno „mi – oni“. I zanimljivo, žena koja je još djevica, nije se automatski svrstavala među „njih“. Muškarac je taj koji joj daje identitet i status. Što se tiče „etike rata“, pisac u Br 31 prikazuje rat kao neki ritualni čin. Dok je on s jedne strane svet, opet se ističe da ubijanje onečišćuje.

4. Junačka tradicija rata

Što se tiče rata, on je često povezan uz „junake“. Možda je najbolji primjer u Starome zavjetu kralj David koji se prikazuje kao onaj koji je junak *par excellence*. On je pobijedio Golijata (1 Sam 17,1-54); on je pribavio „sto filistejskih obrezaka“ (1 Sam 18,24-27); postao je kralj; ratovao. Sve ga je to učinilo junakom nad junacima.³²

U „junačkom“ opisu ratne ideologije važno mjesto zauzima i ideja „ismijavanja“, to jest razlog ubijanja neprijatelja najčešće je ismijavanje neprijatelja i rугanje njime. Naime, izazivač u borbi najčešće je neugledan i nitko mu ne daje šanse za pobjedu; zato ga i druga strana ismijava. To je posebno vidljivo u borbi Davida i Golijata (1 Sam 17).

Postoji još jedna karakteristika „junačke“ tradicije rata. Radi se o tome da važnu ulogu u toj tradiciji igra „srodstvo“, odnosno opisujući „junačku“ tradiciju rata, ne govori se samo o ratu protiv neprijatelja nego i o ratovima koji se vode između istoga naroda, tj. između zavađenih strana koje pretendiraju na prijestolje. A budući da se radi o ljudima koji su „u srodstvu“, onda ubijanje nije tako

³² Smioni junaci, poput Gideona, Davida i njegovih ljudi, često su nazivani „hrabrim junacima“ (usp. Suci 6,12; 1 Sam 16,18; 2 Sam 17,10; 23,20; 24,9). U tradiciji 1 i 2 Ljet, izraz „hrabar junak“ povezuje se s prvcima „nasljedstva kuće“ ili lozom, to jest više s onim tko je imao socijalnu, političku i ekonomsku moć, a ne toliko s onim tko je išao u rat i tamo pokazao svoju hrabrost.

brutalno i ne naglašava se potreba potpuna uništenja i zatiranja (usp. 2 Sam 2,12-32).³³

Lojalnost prema sunarodnjacima i neka vrsta *fair play*a u ratu može se vidjeti i u Suci 8,18-21³⁴ gdje se govori kako je Gideon zarobio Zabaha i Salmunu i kako ih je odlučio ubiti. Ali nema govora o heremu kao žrtvi niti se govori o tome da ih treba ubiti zato što su idololatriji. Osveta se temelji na reciprocitetu i *fair play*u. Zato što su oni ubili Gideonovu braću, bit će ubijeni i oni. Gideon naređuje sinu da ih ubije, ali on to odbija. To pokazuje kako je teško ubiti, čak i kad je to „dopušteno“.

Mnogi tekstovi iz „junačke“ tradicije rata uključuju govor o pravednoj raspodjeli plijena. Dok je u ideologiji herema kao žrtve (a što je opisano npr. u Br 31) normalno uzimanje neprijateljeva bogatstva, „junačka“ tradicija uključuje podjelu plijena. Tako 1 Sam 30,21-31 govori da je David podijelio plijen među vojnicima, čak i onima koji nisu izravno sudjelovali u borbi.

Zaključno se može reći da „junačka“ tradicija uključuje međusobno poštovanje boraca, traženje da se bori s „jednakim“, da pobjednik dobiva zasluženi plijen kao nagradu; da se brine za zatvorenike. Moglo bi se reći da tekstovi „junačke“ tradicije donose sudski, pa čak i viteški pogled na rat, koji se uvelike razlikuje od pogleda na rat iz prvih dvaju podnaslova o kojima je bilo riječi. Odražavaju li „junački“ tekstovi ratne poglede ranog vremena monarhije (ili pred sam početak monarhije) ili su oni primjeri stiliziranih međunarodnih epskih oblika (poput Ilijade), teško je reći. Ovi opisi koji u sebi nose srednjovjekovni europski viteški stil, ne susreću se često u običnom životu. Radi se dakle o opisima koji su idealizirani; idealizirane su

33 1 Kr 12,20-25 također je tekst koji oslikava ovu „srodstvenu“ politiku. Ulomak govori o vremenu podjele na Sjeverno i Južno kraljevstvo. 1 Bog zabranjuje odlazak u rat protiv „braće“. Slično govori i 2 Ljet 28,5-15 gdje se traži da Izraelci ne drže kao robove svoje sunarodnjake. 2 Kr 6,22-23 malo se veže na gornji tekst iz 2 Ljet, s tim da u njemu opisuje začuđujuće lijepo ponašanje prema robovima, ali ovaj put iz „neprijateljskog“ naroda, a ne iz svojega (izraelskog) naroda. I 2 Ljet 28 i 2 Kr 6 ne pripadaju „junačkoj“ tradiciji opisa rata, ali nude zanimljive vidike ratne ideologije gdje se ističe ograničenje ubijanja te poštovanje prema zatvorenicima (kako izraelskog naroda, tako i neizraelaca).

34 Više o egzegizi ulomka: Barry G. WEBB, *The Book of Judges*. The New International Commentary on the Old Testament, Grand Rapids: Eerdmans, 2012., 252-261; Robert G. BOLING, *Judges*, Garden City, 1975., 153-158.

i borbe i pobjednici i njihovi motivi. Na taj način rat je glorificiran, privlačan (neka vrsta igre), pošten i pobjeđuje onaj tko je najbolji. Kome takva ideologija odgovara? Vjerojatno samo naratoru. Njemu je važan čimbenik „zabave“. Ovakva ideologija potiče ratničko ponašanje, stvara nove junake. Može li se onda reći da je ova ideologija „skovana“ u dvorskim odajama da se napravi nacionalni ep o kojemu bi se govorilo po trgovima? Je li ovo vrsta literature koju su stvorili muškarci samo za muškarce („junačine“), i to prije svega u androcentričnoj kulturi? Budući da nedovoljno poznajemo izraelsku društvenu povijest, teško je dati točan odgovor. Moguće je da ovi materijali potječu iz dvorske junačke tradicije koja je sastavljena kako bi glorificirala novonastalu mladu državu (Izrael).

5. Ideologija ratnog varanja

Pojedini narativni dijelovi Staroga zavjeta opisuju ratnu ideologiju potpuno suprotnu onoj „junačkoj“, koja se može nazvati „ratnim varanjem“. Radi se o tradiciji koja ima sličnosti s „junačkom“ tradicijom, ali i velikih razlika, posebno što je „junačka“ tradicija „utemeljena“ na etici, a ovdje se etika „gazi“, budući da je varanje u prvome planu.

Tako, recimo, Post 34³⁵ opisuje pobjedu nad Šekemcima zato što su silovali Jakovljevu kći Dinu te njihovo ubijanje varanjem (prvo su ih obrezali pa poubijali). Zgoda počinje govorom o silovanju Dine od strane Hivijca (poganina) Šekema. Ali naglasak nije na nasilju nad ženom nego na odnosu među muškarcima koji pripadaju suprotstavljenim skupinama.³⁶ Opis s Dinom je zanimljiv. Iako se radi o silovanju, to je nasilje opisano kao da je „kompatibilno“ s ljubavlju. Jakob je „suzdržan“, ali braća su nestrpljiva i traže osvetu. Dina je posve po strani (spominje se samo na početku i na kraju). Ona je samo „Jakovljeva kći“. Naglasak nije na njoj nego na pitanju časti i moći između dviju suprotstavljenih skupina muškaraca. Na-

35 Više o ovom vidi u: John SKINNER, *Genesis. The International Critical Commentary*, Edinburgh: T. & T. Clark, 1930., 417-422; Herman GUNKEL, *Genesis*, Macon: Mercer University Press, 1997., 357-365.

36 Ovdje je uključeno i pitanje udaje za nekoga tko je „stran i dalek“. Udaja za stranca jednako je „opasna“ kao i udaja za onoga tko je „preblizu“ (incestne veze).

kon što su Hivijci obrezani (i bili u bolovima) dvojica Jakovljevih sinova dolaze i ubijaju sve obrezane muškarce, i to prijevarom. Pobjeda nije izvojevana Božjom pomoći nego varanjem, lukavstvom i dosjetljivošću.

Suci 14 – 15 sljedeći je primjer ove ideologije.³⁷ Riječ je o Samsonu koji hoće oženiti Filistejku. Samson želi oženiti ženu Filistejku iz grada Timne. Roditelji ga odgovaraju jer žele da oženi nekoga iz svojega naroda. Idući djevojci, Samson ubija lava goloruk, a vraćajući se kući iz njega jede med. Idući kasnije na svadbu postavlja zagonetku o tome. I nakon sedam dana žena je nagovorila Samsona da joj otkrije zagonetku koju ona otkriva svojim sunarodnjacima. Za osvetu Samson ubija 30 ljudi iz Aškelona. Nakon nekog vremena dolazi svojoj ženi, ali ju je punac dao drugom. Za osvetu Samson za lisičje repove veže luč koju pali i lisice pušta u filistejska polja koja zapali. Filistejci za osvetu ubijaju nju i njena oca, a Samson za osvetu „žestoko ih porazi“ (Suci 15,8). Iz svega rečenoga jasno je da se u cijelom prikazu provlači motiv varanja.

I Suci 4 – 5 još je jedan primjer varanja i nasilja.³⁸ Govor je o Jaeli koja ubija Siseru, kanaanskog vojskovođu (Suci 4,17-24). On se u bijegu sakrio kod Jael, koja ga skriva, hrani i na kraju mu u glavu zabija klin (Suci 4,17-24; 5,24-31). Slično je završila i Siserina vojska, gdje „nijedan čovjek nije umakao“ (Suci 4,16). Ova se zgoda malo razlikuje od ostalih u Starome zavjetu kad se govori o ideologiji varanja, budući da je žena ovdje ona koja pobjeđuje.

I Suci 3,12-30 primjer su prijevare. Radi se o zgodi o Ehudu i Eglonu. Eglon je bio moapski kralj kojemu su Izraelci služili, a Ehud, ljevak, bio je Izraelac koji je, noseći kralju danak, sa sobom ponio i bodež s dvjema oštricama. Zato što je bio ljevak, mogao je prevarom ubiti kralja Eglona, želeći mu otkriti „riječ od Boga“ (Suci 3,20). Nakon što je Eglon ubijen, Izraelci su imali slobodu osamdeset godina (Suci 3,28-30), ubivši oko deset tisuća Moabaca.

37 Više o ovom vidi u: Barry G. WEBB, *The Book of Judges*, 361-391; Robert G. BOLING, *Judges*, 227-241.

38 Više o tome vidi u: Barry G. WEBB, *The Book of Judges*, 178-219; Robert G. BOLING, *Judges*, 92-121.

Zaključno se može reći kako sve četiri navedene zgode govore o odnosu „slabih“ prema „jakima“; onih koji su „ugnjjetavani“ i oni koji imaju moć „ugnjjetavati“. „Slabiji“ pobjeđuju uz pomoć varanja. Neprijatelj zaslužuje smrt zato što ugnjjetava. Uglavnom, u opisima nema spomena Boga (nema ga u Post 34; nema ga kod zgode o Jaeli; samo se jednom spominje kod Ehuda i Eglona; i samo tri puta kod Samsona). Ovakva ideologija rata najvjerojatnije dolazi iz „narodne“ tradicije, a ne iz „dvorske i kraljevske“.

6. Ideologija proračunatosti

Ova bi se ideologija mogla opisati kao ideologija koju podupiru „moćni“; ideologija koja može koristiti profesionalne snage kako bi ostvarila ono što želi. Ovakva se ideologija teško može naći u tradiciji herema kao žrtve, kao ni u tradiciji herema kao Božje pravde, ni u svećeničkoj ideologiji, kao ni u „junačkoj“ tradiciji. Ova ideologija dosta je raznolika (što ćemo vidjeti iz mnoštva različitih primjera). Često opisuje pojedince koji žele prigrabiti vlast i onda vladati. A do vlasti dolaze pragmatičnošću i proračunatošću.

Suci 9 govore o Abimeleku koji je pobio svoju braću da bi mogao sam vladati. Ali kasnije „uglednici Šekemski“ ustaju protiv njega. Međutim, on ih je porazio, poubijao sve stanovništvo, razorio grad i posuo sol po njemu (Suci 9,45).³⁹ Ovakva ratna ideologija proračunatosti, koja ubija, i ruši sve pred sobom samo da bi se dokopala vlasti nešto je što Biblija kritizira.⁴⁰

Ova ideologija ima nijansi koje govore o tome da je opravdano ići u rat, tj. traži se pravi razlog započinjanja rata. Tako, recimo, tekst Suci 11 donosi nijanse o opravdanosti rata. Jiftaha (kojega su Izraelci prvo potjerali) zovu da im bude vođa protiv Amonaca, koji, s pravom, optužuju da su im Izraelci zauzeli zemlju, došavši iz Egipta. Jiftah smatra da to nije točno te kaže kako bi bilo dobro zadržati „status quo“, to jest ono što je Bog dao Izraelcima da oстане njihovo, a ono što je moabski bog Kadoš „dao“ Amoncima, neka oстане njihovo.

39 Ipak je Abimelek na kraju završio tako što mu je žena bacila žrvanj na lubanju i ubila ga (Suci 9,53).

40 Zanimljivo je da ova ideologija ne donosi nikakve propise koji bi limitirali ubijanje (kao što je to, recimo, slučaj s „junačkom“ tradicijom).

vo. Međutim, nije postignut dogovor i uslijedio je rat. Ali zanimljivo je opravdanje rata: „Nisam ja tebi skrivio nego ti meni činiš krivo ratujući protiv mene. Neka Jahve, Sudac, danas presudi između sinova Izraelovih i sinova Amonovih“ (11,27). Dakle, rat treba opravdanje i ratovati bez pravog razloga jest zlo. Onaj čiji je razlog „ispravniji“, pobijedit će u ratu.

Međutim, ova „proračunata“ ideologija ima i dosta tekstova koji ne traže pravi razlog za započinjanje rata. U tim se tekstovima vladar opisuje kao onaj koji iskorištava zemlju, dobra i ljude kako bi zadržao i povećao moć. Tako tekst 2 Kr 18,25 govori o asirskom velikom peharniku koji govori izraelskom kralju Ezekiji: „Naposljetku, zar sam ja mimo volju Jahvinu krenuo protiv ovoga mjesta da ga razorim? Sam mi je Jahve rekao: ‘Idi na tu zemlju i razori je!’“⁴¹ Dakle, u mudroj propagandi vladari ističu kako je Bog neprijatelj samih protivnika i da se stoga trebaju predati.

„Proračunata“ ideologija često u sebi nosi notu materijalizma, tj. materijalne koristi (nekad je to zemlja, a nekad nešto drugo). I tu se najčešće ne traži pravedan razlog za pokretanje rata. Tako npr. Jš 19,47 i Suci 18,7-13.27-31 govore kako je Danovo pleme išlo u rat da bi se dokopalo zemlje.⁴¹

„Proračunata“ ideologija ponekad brutalno tretira svoje neprijatelje. Klasičan je primjer toga 2 Kr 15,16 gdje se govori da je Menahem razorio grad jer mu nisu otvorili vrata. Razorio je grad i rasporio sve trudnice u gradu. I 2 Sam 5,6-8 donosi zgodu o tome kako su Jebusejci ismijavali Davida da će ga slijepi odbiti; on se kasnije osvećuje na slijepima, a ne na onima koji su ga ismijavali – što je malo čudno. Ovo ubijanje David je vjerojatno uradio kako bi zastrašio svakoga tko bi i pomislio na ustanak. To je strategija tiranina – zastrašiti neprijatelja kako bi se njime lakše vladalo.⁴²

Cilj je „proračunate“ ideologije i rata plijen. Ponekad se plijen daje Bogu kao što je to slučaj u 2 Sam 8,11-12; a ponekad on ide po-

41 „Proračunata“ ideologija može se naći i u 1 Kr 11,15-16 gdje je, iako se govori o potpunom uništenju, ipak motiv uništenje neprijatelja. Ovu ideologiju također sadrži 1 Sam 27,9-11, gdje David ubija kako bi sačuvao svoju poziciju.

42 Primjeri zastrašivanja mogu se naći i u 2 Sam 8,2 kao i u 2 Ljet 25,11-12.

bjedniku, kao što je slučaj u 2 Sam 12,30.⁴³ Zanimljivu stvar donosi 1 Sam 30,26 (Kad je David došao u Siklag, posla dio plijena starješinama Jude, po pojedinim njihovim gradovima, uz poruku: „Evo za vas dar od plijena Jahvinih neprijatelja!“) iz koje postaje jasno do koje granice „proračunatost“ može ići: a to je da se plijen daje i saveznicima kako bi i dalje bili vjerni.

„Proračunata“ ratna ideologija posebno se kritizira u 1 i 2 Ljet.⁴⁴ Zanimljivo je vidjeti kako su „pročistili“ zgone o Davidu i kako je skoro sve što je uključivalo „proračunatu“ ideologiju u Davidovu ponašanju prešućeno. Tako 1 Ljet 11,4-8 ne govori da se David osvetio slijepima,⁴⁵ kao što to opisuje paralelno mjesto u 2 Sam 5,6-10.⁴⁶ Ni 1 Ljet 18,2 ne govori o Davidovu ubijanju zatvorenika (porazio je i Moapce i oni postadoše Davidovima podanicima koji su mu donosili danak), kao što to govori 2 Sam 8,2 (Porazi i Moapce i izmjeri ih uzicom polegavši ih po zemlji: dvije uzice odmjeri onih koje treba pogubiti, a jednu punu uzicu onih koje treba ostaviti na životu. Tako Moapci postadoše Davidovi podanici koji su mu donosili danak.).

Ljetopisac dakle ne želi prikazati Davida kao vladara koji je brutalan. Tako 1 Ljet 11,9 zaključuje: „David je postajao sve silniji, jer je Jahve nad vojskama bio s njim.“ Želi se reći da je Bog bio taj koji mu je pomagao; on mu je omogućavao pobjede, a ne Davidova mračna ljudska strana. Prikazujući Davida na ovakvo lijep način, Ljetopisac implicitno kritizira brutalnost u ratu.

43 Ovo je u velikoj suprotnosti s onim što se govorilo o heremu kao Božjoj pravdi gdje je plijen bio strogo zabranjen.

44 Te knjige uglavnom donose ono što je opisano u 2 Sam te 1 i 2 Kr.

45 Onda je otišao David s cijelim Izraelom na Jeruzalem, a to je Jebus, jer su ondje bili Jebusejci i živjeli su u onoj zemlji. Ali su Jebusejci poručili Davidu: „Nećeš ući ovamo!“ Ipak David osvoji Sionsku tvrđavu, to jest Davidov grad. Jer David je rekao: „Tko prvi porazi Jebusejce, bit će vrhovni vojvoda i knez.“ Prvi se popeo Sarvijin sin Joab i postao vojvodom. Tada se David nastanio u toj tvrđavi; zato su je prozvali Davidovim gradom. Sazidao je tada grad unaokolo, od Milona do ograde, a Joab je obnovio ostali dio grada.

46 David krene s ljudima na Jeruzalem protiv Jebusejaca, koji su živjeli u onoj zemlji. Ali oni poručie Davidu: „Nećeš ući ovamo! Slijepci će te i kljasti odbiti!“ (To je trebalo značiti: David neće ući ovamo.) Ipak David osvoji Sionsku tvrđavu, to jest Davidov grad. Onoga dana reče David: „Tko god pobije Jebusejce i popne se kroz prorov ...“ A kljaste i slijepce mrzi David iz sve duše. (Stoga se kaže: Slijepci i kljasti neka ne ulaze u Hram.) David se nastani u tvrđavi i prozva je Davidov grad. Tada David podiže zid unaokolo od Mila prema unutra. David je postajao sve silniji jer Jahve, Bog nad vojskama, bijaše s njim.

7. Prema ideologiji nesudjelovanja u ratu

Iako je Stari zavjet pun rata i ubijanja, ipak treba reći da postoji mnoštvo tekstova koji potiču na mir; ima mnoštvo starozavjetnih pisaca koji žarko žele mir i prestanak nasilja. U tom se kontekstu mogu istaknuti tekstovi poput Iz 2,4 i Mih 4,3 gdje se ističe: „koi će mačeve prekovati u plugove, a koplja u srpove. Neće više narod dizat mača protiv naroda nit' se više učit' ratovanju.“ Ti su tekstovi napisani u 8. stoljeću prije Krista. Proroštvo je postavljeno u budućnost: to će se dogoditi „na kraju dana“ (Mih 4,1; Iz 2,2). Tek se tada može očekivati potpuno „razoružanje“; tek se tada može očekivati da oni koji su se učili ratu cijeloga života, zaborave sve što su naučili.⁴⁷

Mir, prema starozavjetnom shvaćanju, nije samo „odsutnost rata“, nego je „stanje stvari“ i iskustvo pobjedničke strane. Potvrda toga tekstovi su poput: Jr 43,11-12;⁴⁸ Suci 8,7-9; 2 Sam 19,24.30; 1 Kr 22,28. Postoji bezbroj tekstova u Starome zavjetu koji promoviraju mir, a protiv su ratne ideologije. Neki su od istaknutijih tekstova: Hoš 1,4: „Jahve mu reče: 'Nadjeni mu ime Jizreel, jer još samo malo i kaznit ću pokolje jizreelske na domu Jehuovu i dokončat ću kraljevstvo doma Izraelova““ gdje se kritizira „heremska“ djelatnost; Suci 9 – gdje se donosi zgoda o Abimeleku i dovodi se u pitanje „proračunata“ ideologija rata; 2 Kr 6,20-23 gdje se traži lijepo postupanje prema zatvorenicima.

Čak i sve „ratne ideologije“ o kojima se govorilo u nekoj mjeri kritiziraju rat. Heremska ideologija, bez obzira na to koliko bila krvava, pokazuje načine na koje se ljudi pokušavaju distancirati od odgovornosti za ubijanje. Sve heremske ideologije imaju u sebi nijansu „racionalizma“ koji uključuje krivnju (tj. čovjek se osjeća krivim što

⁴⁷ Ipak, treba uočiti da ima tekstova koji o miru govore u kontekstu „vlasti“. Izraelci tako mir shvaćaju kao njihovu prevlast nad drugim narodima, tj. da svi narodi prihvate Boga Izraelova (usp. Zah 8,20-23: „Ovako govori Jahve nad Vojskama: Još će dolaziti narodi i stanovnici mnogih gradova. Stanovnici jednoga grada ići će u drugi govoreći: 'Hajde da idemo moliti lice Jahvino i tražiti Jahvu nad Vojskama!' Ići ću i ja! I doći će mnogi puk i moćni će narodi tražiti Jahvu nad Vojskama u Jeruzalemu i moliti lice Jahvino. Ovako govori Jahve nad Vojskama! U one će dane deset ljudi od naroda svih jezika hvatati jednog Židova za skut govoreći: 'Idemo s vama, jer čusmo da je s vama Bog.'“) O tome da je mir jednak „vlasti“ posebno govori Johannes PEDERSEN, *Israel. Its Life and Culture*. Vol. 1, London, 1926., 312.

⁴⁸ Jeremija kao da kaže da je Božji mir ondje gdje će neprijatelji ići u smrt i ropstvo.

je to učinio) i stoga su te ideologije otvorene kritici. U heremu kao Božjoj pravdi može se uočiti da je ubijanje sumnjivo.⁴⁹ U „junačkoj“ ideologiji govori se o ograničenjima i o „ratnom ponašanju“ te se donosi, moglo bi se reći, model današnjeg pravednog rata. Ipak, treba reći da je na „svjesnoj razini“ (na razini svijesti kod ljudi) ubijanje u ratu prihvatljivo: ono je u heremu kao žrtvi prikazano kao nužno; u heremu kao Božjoj pravdi kao poželjno, a u „junačkoj“ tradiciji u rat se ide zbog slave.

Spomenuti tekstovi prije svega promoviraju mir. Međutim, postoje i tekstovi koji *otvoreno kritiziraju rat*. To su tekstovi poput Post 49,5-7 koji se smatra klasičnim primjerom kritiziranja rata gdje se kaže: „Šimun i Levi braća su prava! Mačevi im oruđe nasilja. Na njihova vijećanja ja ne silazio, u njihovim zborovima udjela ne imao! U srdžbi su svojoj ljude ubijali; u obijesti bikove sakatili. Prokleta im srdžba, jer je prežestoka! Prokleta im obijest, jer je preokrutna! Razdijelit ću ih po Jakovu, Izraelom raspršiti.“ I Amos 1 – 2 još je jedan klasičan primjer kritiziranja rata. A ti tekstovi vjerojatno potječu iz 8. stoljeća prije Krista.⁵⁰ Posebno se kritizira „proračunata“ ideologija rata. Osvajanje teritorija nije opravdan razlog za rat; primirje treba poštivati; rat protiv bližnjega neprihvatljiv je; prevelika srdžba i masivno zarobljavanje nedopustivi.

I tekstovi 1 i 2 Ljet također naglašeno kritiziraju sudjelovanje u nasilju i promoviraju ideologiju nesudjelovanja u ratu.⁵¹ Ljetopisac također malo govori o izraelskom osvajanju zemlje. Neki će reći da

49 Tekst Suci 21,1-11 implicitno kritizira herem kad on postane opravdanjem za ubijanje i osvajanje; Br 31 kaže da se treba ritualno očistiti nakon ubijanja, što implicitno govori da je ubijanje loše. Ubijanje drugih ljudi razdire socijalne veze i čini nemogućim komunikaciju s Bogom. Paradoksalno je da i rat, koji Bog zapovijeda i traži, ljude čini nečistima.

50 Neki smatraju možda i iz 6. stoljeća prije Krista.

51 U poglavlju „proračunate“ ideologije naznačena su mjesta gdje se kaže da David nije bio „krvoločan“. Iako ima mjesta u 1 i 2 Ljet gdje se govori o brutalnosti (npr. 2 Ljet 25,12: Judini su sinovi zarobili deset tisuća živih, odveli ih na vrh hridi te ih pobacali, tako da se svi razmrskale), ali se ne kaže da je to učinio David; jer tako nešto je neprimjereno idealnom vladaru. Njemu čak nije ni dopušteno graditi Hram jer je ruke ukaljao u ratu (usp. 1 Ljet 22,7-10; 28,3). Zato što je ubijao, ne može graditi sveto mjesto. Sveto mjesto moći će sagraditi onaj koji nosi ime Salomon (*shelomo* – korijen je riječi *šalom* – mir).

on to čini namjerno jer smatra da to nije u redu.⁵² Ljetopisac također ističe da poslušnost Jahvi donosi mir.

Iako Ljetopisac naglašava mir, ipak se on često opisuje kao „pobjeda u ratu“, tj. mir dolazi tek nakon rata; dobiva se dojam kao da treba ratovati da bi došao mir! (usp. 2 Ljet 13,12.17; 14,9-15; 26,6-15). No još je više naglašena ideja da pobjeda dolazi zbog *Božje pomoći*, kao i poraz zbog nedostatka Božje pomoći (usp. 2 Ljet 24,23-24; 35,20-22). Izvještaji o čudima česti su u Starome zavjetu, posebno izvještaji koji govore o ljudskoj bespomoćnosti s jedne i Božjoj snazi s druge strane, osobito kad dođe do rata. Klasičan je primjer toga pobjeda nad faraonom. Izl 17,8-13 također govori o pobjedi nad Amalećanima, izvojevanoj tako što je Mojsije držao ruke u zraku.⁵³ Svi ti izvještaji pokazuju da je Bog taj koji „kontrolira situaciju“. On je taj koji čudesno donosi pobjedu. Upravo ova „Božja kontrola situacije“ sadrži sjeme ideologije „nesudjelovanja“ u ratu. Kad se pogleda tekst 1 Ljet 12,16-18, uočava se kako David zaziva prokletstvo ako ga izdaju, ali tekst isto tako ističe da će osvetu izvršiti sam Bog. Tekst 2 Ljet 17,10-19 također govori o Božjoj moći koja jamči mir.

Ipak je 2 Ljet 20 najbolji primjer gdje se povezuje tema ljudske nemoći, oslanjanja na Boga; Boga koji kontrolira rat i mir te ideologije nesudjelovanja u ratu.⁵⁴ Tekst govori o tome kako veliko mnoštvo planira napasti Izraelce. Jošafat ne ide u rat nego „se uplaši

52 Tako, recimo, 1 Kr 9,20-21 kaže: „Svim preostalim Amorejcima, Hetitima, Perizanima, Hivijcima i Jebusejcima, koji nisu bili Izraelci, sinovima njihovim koji ostadoše iza njih u zemlji i koje Izraelci nisu zatrli, Salomon nametnu tešku tlaku do današnjega dana.“, a 2 Ljet 8,7-9: „Svim preostalim Hetitima, Amorejcima, Perizanima, Hivijcima i Jebusejcima, koji nisu bili Izraelci, sinovima njihovim koji ostadoše iza njih u zemlji i koje Izraelci nisu zatrli – Salomon nametnu tlaku do današnjega dana.“ U hrvatskom prijevodu Zagrebačke Biblije isti je prijevod „zatrli“, ali u izvorniku nije tako. U 1 Kr 9,21 koristi se izraz *מִיִּזְרָאֵל לְאֶרֶץ יִבְּ מִיִּזְרָאֵל לְאֶרֶץ יִבְּ* – „koje Izraelci nisu zatrli“ (*hrm* – istrijebiti), a ovdje se koristi izraz *יִבְּ מִיִּזְרָאֵל לְאֶרֶץ יִבְּ* – „koje Izraelci nisu uništili“. U Ljet nema ideje zatiranja, tj. ne koristi se glagol *hrm* nego ublaženi glagol *klh*. U tekstu 2 Kr 9,1 – 10,36 krvavo se i naširoko opisuje kako Jehu ubija sve one koji su štovali Baala, dok 2 Ljet 22,7-9 o tome govori samo u nekoliko redaka. Treba ipak reći da ima nekoliko mjesta gdje Ljetopisac donosi „ubijanje“, a toga nema kod pisca knjiga o Kraljevima. Usporedi tako 2 Ljet 15,13 s 1 Kr 15.

53 Sljedeći tekstovi koji govore o tome jesu: 1 Sam 7,9-11; 2 Kr 19,35-37; 2 Kr 3,20-25; 2 Ljet 20,1-30.

54 O egzegezi dotičnog ulomka vidi: Raymond B. DILLARD, *2 Chronicles*. Word Biblical Commentary, Nashville, 2000., 151-161; Jacob M. MYERS, *II Chronicles*, Garden City, 1965., 110-117.

i stade tražiti Jahvu te oglasi post po svoj Judeji. Skupili se Judejci da traže Jahvu: dolazili iz svih judejskih gradova da ga traže.“ Ovo je pravi odgovor vođe, barem tako smatra pisac knjige Ljetopisa. Jošafat zatim izriče molitvu u vrijeme krize i poziva na post. Kao da se želi reći: Izrael će izgubiti rat ako bude nevjeran Bogu; ali ako bude vjeran, pobijedit će.⁵⁵ Sve su oči uprte u Boga (r. 12 kaže: „O Bože naš, zar im nećeš suditi? Jer u nas nema sile prema tome velikom mnoštvu koje dolazi na nas niti mi znamo što da radimo, nego su nam oči uprte u te.“). I Bog obećava da će pomoći, tj. ne zove ih u rat nego da prihvate pobjedu koja ne dolazi ljudskom zaslugom (r. 17: „Ne treba da se bijete; postavite se, stojte pa gledajte kako će vam pomoći Jahve.“). Oni pjevaju, a neprijatelji čudesno padaju na zemlju (r. 22-23: „Kad počeše klicati i pjevati pjesmu pohvalnicu, Jahve podiže zasjedu na Amonce, Moapce i na one iz Seirske gore koji su došli na Judu te biše razbijeni. Jer su Amonovi sinovi i Moapci ustali na one iz Seirske gore da ih zatru i unište; a kad su svršili s onima iz Seira, stadoše udarati jedan na drugoga te se poklaše.“).

Ovaj izvještaj iz 2 Ljet 20 pokazuje da je Bog taj koji oslobađa. Stoga se može postaviti opravdano pitanje: ako je sve u Božjim rukama, i pobjeda i poraz, zašto onda ići u rat? Ako je ostajanje na životu i oduzimanje života isključivo Božje pravo, zašto ići u rat?⁵⁶

U ratu si, pa i čovjek vjernik, daje pravo da može ubijati. A zaboravlja se tekst 2 Kr 6,21-22 koji kaže: „Kad ih vidje kralj Izraela, reče Elizeju: ‘Treba li ih poubijati, oče moj?’ A on odgovori: ‘Nemoj ih ubiti. Zar ćeš ubiti one koje nisi zarobio svojim lukom i mačem?’“

Ideologija nesudjelovanja ne pripada moćnima koji mogu nametnuti svoju volju nego obespravljenima koji se oslanjaju na Boga. Ovakva ideologija, prikazana u 1 i 2 Ljet, otkriva kasnu biblijsku tradiciju koja traga za mirom. To samo pokazuje razvoj ljudske misli i važnosti mira.

⁵⁵ Slične molitve i poziv na post mogu se naći i kod Ezra 9 i Neh 9.

⁵⁶ Kako bi Bog stao u zaštitu nekog naroda, on mora poštovati Boga i biti uz Boga. Tekst 2 Ljet 20 s jedne strane potiče na nesudjelovanje u ratu, ali s druge ne eliminira ubijanje i nasilje u potpunosti. To samo ne čine ljudi nego Bog; i on na taj način skida odgovornost s ljudi.

Zaključak

Kao što svaki čovjek ima sposobnost i voljeti i mrziti svojega neprijatelja, tako se i u Starome zavjetu isprepliću teme i samilosti i mržnje prema neprijatelju. Sve ratne ideologije nastojale su pokazati da su ljudi nastojali dati smisao i ratu i ubijanju u ratu.

Ideologija herema kao žrtve ističe da neprijatelja treba potpuno uništiti i prinijeti kao žrtvu Bogu koji je omogućio pobjedu u ratu. Implicitno se tvrdi da Bog cijeni ljudsku žrtvu. Ljudska su bića najpoželjnija i najvrednija žrtva. Kod pobjeda Izraelci su obično zadržavali plijen (u obliku životinja). Implicitno se ubojicu oslobađa odgovornosti, budući da Bog traži žrtvu. Neprijatelj nikada nije bližnji (iz izraelskog naroda), ali nije ni monstrum. On je ljudsko biće. Ovakva ideologija rata stara je koliko i Izrael, s tim da se takva ideologija provlačila cijelom izraelskom povijesti.

Ideologija herema kao Božje pravde odražava pokušaj da se ubijanje gleda u svjetlu ispravnog i pogrešnog, dobra i zla, etike blagoslova i prokletstva. Neprijatelja treba potpuno uništiti jer je grešnik – jer to zahtijeva Božja pravda. Na taj je način kod ljudi umanjena krivnja. Izraelci su samo sredstvo Božje pravde; a neprijatelj je monstrum (manji od čovjeka) kojega treba uništiti. Neprijatelj je nečist i on bi mogao onečistiti sav plijen koji bi se u ratu uzeo.⁵⁷

Svećenička ideologija rata, vidljiva u Br 31, slična je ideologiji herema kao Božje pravde. Smatra da neprijatelj zaslužuje Božju osvetu, s tim da djevice ne treba ubijati. Ovakva ideologija potječe iz postmonarhističkog razdoblja (svećeničkog) koje je stavljalo naglasak na čisto i na nečisto. One djevojke koje nisu imale doticaja s muškarcima čiste su jer nemaju muškog „znaka“ u sebi i mogu biti inkorporirane u židovsku zajednicu. Isto se tako i plijen zarobljen u ratu, nakon očišćenja, može zadržati. Br 31 posebno naglašavaju važnost očišćenja (puno više negoli ideologija herema kao Božje pravde). Nečistim je smatran i onaj koji ubije neprijatelja u ratu, tako da se nakon ubijanja i on mora očistiti kako bi se mogao vratiti u za-

⁵⁷ Čini se da je ovaj koncept rata bio posebno naglašen u 7. stoljeću prije Krista kada je bila reforma izraelske vjere. Ideja je povezana s deuteronomističkim konceptom „netaknutog entiteta“. Društvo koje je bilo pod opsadom, moralo je biti čisto od zaraznih utjecaja.

jednicu. Ova je ideologija u neku ruku paradoksalna. S jedne strane dopušta i traži potpuno uništenje „drugoga“ koji je nečist, a u isto je vrijeme i onaj koji ubije nečist i treba se očistiti prije negoli mu bude dopušteno biti punopravnim članom izraelske zajednice.

Junačka tradicija rata glorificira ratnika, njegovu hrabrost, sposobnost, umijeće da bude pravi vođa. Najčešće se prikazuje borba dvojice junaka te podsmjeh jednoga prema drugome. Dobiva se dojam da se rat predstavlja kao neka vrsta muške igre, ili „sportskog“ natjecanja u ratu; ali tu utakmicu treba igrati poštujući fair play. Plijen se dobiva nakon pobjede (a on može uključivati i žene i materijalne stvari), ali i podjela plijena može dovesti do nesuglasica na pobjedničkoj strani (jer svatko želi više od onoga što je dobio). Ova tradicija donosi „aristokratski“ pogled na rat koji bi mogao potjecati iz kraljevskog dvora Judejskoga kraljevstva.

Ideologija „prijevara“ u ratu vidljiva je kod onih koji su izgledno slabiji, i jedini je način da dođu do pobjede „na prijevaru“. Ovakva ideologija bliska je „partizanskom“ načinu ratovanja. Nema pravila igre kojih se treba držati u ratu, tako da je sve dopušteno. „Prevarant“ smatra da je njegov napad uvijek ispravan, tj. da je povod njegova napada pravedan. Ova je ideologija vjerojatno dosta stara (koliko i sam izraelski narod), oslanjajući se na tešku izraelsku povijest ropstva i tlačenja.

Ideologija proračunatosti ide od toga da jednom kad rat započne, onda je sve dopušteno kako bi se došlo do cilja. Onaj koji pobijedi, može činiti što hoće sa svojim neprijateljem, tj. s onim kojega je porazio. Ovu ideologiju slijedili su moćni (za razliku od „prevarantske“ koju su prakticirali slabi). Vođenje ovakvih ratova najčešće je uključivalo izrazitu agresiju, osvajanje – a sve je to rađeno uz Božje „odobrenje“, to jest smatrali su da Bog sve to odobrava. Ova ideologija na rat gleda kao na „biznis“. To je posao koji treba odraditi. A ovakvo gledanje nije bilo samo među Izraelcima nego i među susjednim vladarima Bliskog istoka.

Ideologija nesudjelovanja ima svoj temelj u biblijskim tradicijama koje Boga opisuju kao onoga koji može spasiti Izrael, i to najčešće svojim moćnim djelima – čudima. Proroci su na poseban način

zagovarali ovakvu vrstu tradicije, ističući da se čovjek ne može i ne treba oslanjati na čovjeka. Nije čovjek taj koji može donijeti spasenje. I stoga nema potrebe da čovjek ide u rat; jer pobjedu daje Bog. I ne samo to, ističe se kako Bog posebno voli bespomoćne, one koji nemaju nikoga drugog za pomoć nego jedino Boga. One koji se ne oslanjaju ni na koga drugog, osim na Boga. Kao što je Bog čuo vapaje bespomoćnih Izraelaca u Egiptu, tako će čuti i vapaj onih koji danas upućuju svoju molbu Bogu i spasit će ih – donijet će im pobjedu. Ovakvo gledanje na rat posebno je lijepo opisano u 2 Ljet 20.

Treba reći da navedene tradicije nisu kronološki poredane. Tvrdnja da je herem primitivna ideologija koja je dobila „savršeniji“ oblik tijekom monarhijskoga razdoblja izraelske povijesti teško je dokaziva.

Stav prema ratu u Starome zavjetu jako je kompleksan i uključuje raznovrsnost, preklapanje i samokontradikcije. Kao što smo vidjeli, postoji nekoliko ratnih ideologija i različite su ideologije bile prakticirane u isto vrijeme (kako rane tako i kasne povijesti Izraela).

Sve navedene ideologije stare su koliko i ljudska povijest, i kompleksne su koliko i ljudski um te na taj način, mogli bismo reći, povezuje i nas s našim predcima (budući da i mi prakticiramo razne ratne ideologije i danas). I tu se možda krije razlog zašto i danas ljudi ratuju. Jedna indijanska priča to ističe na slikovit način: *Jedne večeri stari Indijanac iz plemena Cherokee pričao je svome unuku o borbi koja se odvija unutar svakog čovjeka. Indijanac reče: „Sine moj, radi se o borbi između dva ‘vuka’ koji se nalaze u svakom od nas. Jedan je zli vuk. To je srdžba, zavist, ljubomora, čemer, žal, pohlepa, arogancija, samosažaljenje, krivnja, zlovolja, inferiornost, laž, lažni ponos, superiornost, te osobni êgo. Drugi je dobri. To je radost, mir, ljubav, nada, vedrina, poniznost, ljubaznost, dobrohotnost, darežljivost, istina, samilost i vjera.“ Unuk je nekoliko minuta razmišljao o ovim riječima, a tada upita svog djeda: „A koji vuk u toj borbi pobjedi?“ Stari Cherokee jednostavno odgovori: „Onaj kojeg hraniš.“*

GOD OF VIOLENCE IN THE OLD TESTAMENT. THE WAR AND WAR IDEOLOGIES IN THE OLD TESTAMENT

ABSTRACT

The theme of the God of violence in the OT from the perspective of war and war ideologies, presented in this article, is structurally and thematically relying on the book of Susan Niditch, *War in the Hebrew Bible. A Study in the Ethics Violence* (New York: Oxford University Press, 1993.). It starts with the ideology of herem as sacrifice, according to which the complete destruction of the enemy is considered a sacrifice to God, confessing his Lordship over the victory. Since God allegedly demands this kind of sacrifice, the warriors are freed from responsibility. It continues with the ideology of herem as the justice of God, which reflects the attempt of considering the act of killing in the light of good and evil. The enemy must be destroyed completely because they are sinners – and this is demanded by the justice of God. The Israelites are merely an instrument of the justice of God. The third ideology is the Priestly one, visible in Num 31, very similar to the previous one. The enemy must be killed because it deserves the vengeance of God, and only the pure can survive (i.e. virgins). According to this ideology, the killing in war defiles the warriors which subsequently must perform the ritual purification. The Bible contains the hero traditions of war which glorify the warrior, his courage, capability, leadership qualities. This tradition understands war as a kind of sport with strict rules (fair play). The ideology of tricksterism in war does not respect any rule, and is used by the weaker, which can overcome only by deception. Such a war is justified by the right motive and finality of the war. The powerful “players” use the ideology of calculation according to which in war everything is permitted, unlike the weaker, which enter war to defend, by justifying their aggression with the “permission” of God. The author outlines the prophetic ideology of nonparticipation, according to which there is no need of going into war, because the victory is given by God, not by man. God loves the helpless that

rely on him, because He is their only helper. All these ideologies are used in the Old Testament, sometimes even simultaneously. In conclusion: all ideologies, except the last one, have the same goal: justify the war and lower the human responsibility. In any case: the attitude towards war in the Old Testament is very complex including variety, overlapping and contradictions.

Key words: God and violence, war in the Old Testament, herem, war ideologies.